

O nadšencích a vzdělaných teolozích aneb ještě jednou k jednomu překladu

Eva Hrdinová

(*Božská liturgie našeho svatého otce Jana Zlatoústého: Pracovní verze nového českého překladu*, Na základě textů v řečtině, církevní slovanštině, angličtině, ruštině a češtině přeložili a připravili Marek Krupica a Jiří Stránský, Litoměřice: Vodnář, 2008, ISBN 978-80-86226-83-5, 89 stran.)

ÚVODEM: K PŘEKLADU MARKA KRUPICI A JIŘÍHO STRÁNSKÉHO

Aj znám já loučku zelenou a na ní lipku sázenou. A pod ní seděl David král, svaté písničky sobě hrál... Kdyby to v našem světě bylo takto ideální, jak praví lidová píseň Svatý David ze Sušilovy sbírky! Takto ideální kdyby to v našem světě bylo – řekněme nevědeckými slovy na úvod odborného textu. Tak ideální, aby se všechny překlady sakrálních textů na biblické a liturgické úrovni dočkaly všech parametrů, které jim přisuzuje teorie překladu.¹ Ta stanovuje pro již hotové biblické překlady dosti podrobná kritéria.² Namísto toho se mnohdy překládá živelně, *ad hoc*, pod vlivem momentálních situací a časovým tlakem. I přes to všechno nacházíme u řady zdařilých translátů to, co klasik české translatoologie, jímž nebyl nikdo menší než Jiří Levý, nazýval „umění překladu“.³

A také by se jevilo jako krásné a ideální, nicméně možná až příliš ideální, v intenci citovaného verše ze Sušilovy sbírky, kdyby se takto

¹ „Guidelines for Interconfessional Cooperation in Translating the Bible,“ cit. dle Heidemarie SALEVSKY, *Translationswissenschaft: Ein Kompendium*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2002, s. 337.

² Jedná se o následující faktory: zadavatel, zakázka včetně rozsahu, výchozího jazyka a kultury, konfese, adresátů, výchozího textu, exegeze, typu překladu, jazykového stylu, „projektového typu“ (zda první překlad, revize atd.). Dále to jsou: medialita, technické parametry (např. u překladu vlastních jmen), čas pro translátory. Důležité jsou rovněž zúčastněné osoby, tedy překladatelské týmy, redaktoři, poradci, *imprimatur*, podmínky pro práci, kontext (čas a místo) a další specifika (SALEVSKY, *Translationswissenschaft*, s. 309n).

³ Viz Jiří LEVÝ, *Umění překladu*, Praha: Odeon, 1983.

upravený translát dočkal adekvátní recepce, včetně diskuse na věcně odborné úrovni. Nicméně nežijeme ve světě idejí a ani Sušilovy sbírky. Žijeme ve světě globalizovaném, světě charakterizovaném enormní překladovou produkcí, světě sekularizovaném, ale přesto ve světě, v němž vznikají překlady náboženských textů. Ty se ostatně již od začátků samotné překladatelské produkce ocitají v centru zájmu teoretického dilematu mezi věrností či volností, případně mezi důrazem na formu nebo obsah, mezi jednotlivinami a přístupem holistickým. Jak vidno a patrné, reflexe obdobných textů se však od doby Martina Luthera a jeho starších souputníků, jako byl například Nikolas Wyle, Heinrich Steinhöwel a Albrecht von Eyb, nedostaly dále. Stejný spor o metodu a jeho reflexe je pak intencí tohoto příspěvku, který se snaží – již s ohledem na naše primárně translatologicko-lingvistické zaměření – nabídnout druhý pohled na jeden konkrétní překlad liturgického textu.

V roce 2008 vyšel v Příbrami prozatím poslední pravoslavný překlad liturgie sv. Jana Zlatoústého.⁴ Jeho vznik vyplývá dle slov překladatelů⁵ z „potřeby překladu, který by čtitelům našeho mateřského jazyka znovu přiměřeným způsobem zprostředkoval krásu byzantské liturgie.“⁶ Při čtení již zmíněného úvodu i při čtení přání a požehnání arcibiskupa Jiřího Stránského je patrné, že ačkoli se překlad chápe jako pokračující v určité textové tradici, na niž navazuje a o niž se opírá, je zajímavé, že se již *a priori* počítá se „spoustou kritiky“ a „předložením... překladu liturgickým badatelům a církevní veřejnosti k posouzení a diskusi.“⁷ Skutečnost, aby překladatel dával překlad k dispozici pro (nejen) odbornou diskusi, je zvláště u náboženských (často silně iluzionistických) textů věc neobvyklá, podobně jako fakt, že překladatel nabízí fundovaný výklad k jazykovému systému⁸ a jmenuje předlohy a paralelní texty. Krátce bychom si však na tomto místě dovolili okomentovat zdánlivě konfrontační charakter překladu.

⁴ V souladu s vžitým územ citování pravoslavných překladů dle jmen translátora či editora (srov. překlad Rankův, Kráčmarův, Nerudův atd.) citujeme výše uvedený text jako KRUPICA/STRÁNSKÝ.

⁵ Lexémy *překlad* a *translace* včetně jejich derivátů pojmám v tomto textu synonymně. U autorů překladu se jedná o současného arcibiskupa michaloveckého Jiřího Stránského a archimandritu Marka Krupicu, rovněž pedagoga pražské HTF UK.

⁶ KRUPICA/STRÁNSKÝ, s. 5–7.

⁷ Tamtéž, s. 3 a 7.

⁸ Tamtéž, s. 5–6.

První překlad Chrysostomovy liturgie (tzv. Rankův) pocházel vzhledem k politickým a společenským povinnostem v Českých zemích až z konce 19. století, na něj pak navazovaly dva významné překladové texty vzniklé až po roce 1918, Kráčmarův překlad a tzv. Gorazdův sborník. Zejména poslední dva zmiňované se stále uplatňují, a to i přesto, že slovní zásoba textů leckdy zastarala a že se ve zmíněných textech objevují lexikální výpůjčky zejména z církevní slovanštiny a živých slovanských jazyků, které tak vystupují v češtině jako zdánlivě bezekvivalentní slovní zásoba.⁹ Úzus... se však v pravoslavném prostředí na mnoha místech petrifikoval, a to za cenu předpokládané nechuti vůči novému (modernizujícímu) překladu.¹⁰ Překladatelé pak oprávněně považovali za nutné předpokládat nikoli bezproblémovou recepci překladu.¹¹

Překlad vyšel v lokálním nakladatelství a zdánlivě nemohl počítat s velkým zájmem ze strany odborných kruhů. Značnou pozornost mu však věnuje studie Waleriana Bugela, na kterou bychom v našem příspěvku chtěli reagovat.¹² Souhrnně řečeno se Walerian Bugel podrobně zabývá především mikrostrukturou překladu, podává podrobnou teologicko-sémantickou analýzu zejména odborné v textu užitě terminologie ve vztahu k řeckému originálu¹³ a východnímu teologickému kontextu dle své interpretace, čerpající z obsáhlého aparátu sekundární literatury především polské, slovenské a anglickojazyčné provenien-

⁹ Srov. Vlasta STRAKOVÁ: „Termín jako překladatelský problém,“ in Z. KUFNEROVÁ *et al.*, *Překládání a čeština*, Jinočany: H & H, 2003, s. 90–96.

¹⁰ Srov. Eva HRDINOVÁ, „Je možné najít stejný jazyk mezi konfesemi?“ in *Fórum Velehrad*, sv. 1, *Communio ecclesiarum – Očištění paměti*, ed. Pavel Ambros, Olomouc: Refugium Velehrad – Roma, 2007, s. 299–312.

¹¹ Eva HRDINOVÁ, „Božská liturgie našeho svatého otce Jana Zlatoústého: Recenze překladu,“ s. 1–3, dostupné na www.jtpunion.org, odkaz goo.gl/4jd5x [zveřejněno 8. 12. 2011, cit. 7. 1. 2012].

¹² Srov. Walerian BUGEL, „Pracovní verze českého pravoslavného překladu CHR z r. 2008. Pokus o charakteristiku,“ in *Problematika překladů do živého jazyka: Sůbor štúdií*, ed. Šimon Marínčák, Košice: Centrum spirituality Východ–Západ Michala Lacka, 2010, s. 195–212. Pozornost již zmíněnému překladu věnuje Walerian BUGEL také v „Spôsob prekladu klúčových termínov pre byzantskú teológiu a duchovnosť v poľských pravoslávnych verziiach CHR a BAS v porovnaní s ich českými a slovenskými verziami,“ in *Problematika překladů*, s. 27–52. Tuto studii zde ponecháváme stranou, neboť představuje zkrácenou verzi studie námi pojednávané. Pro úplnost zmiňme, že v textu zmiňuje Walerian Bugel i zdařilá dílčí řešení překladu Marka Krupici a Jiřího Stránského, srov. tamtéž, s. 45–49.

¹³ Stranou v tomto příspěvku ponecháváme problematiku vztahu řečtiny a církevní slovanštiny coby dvou jazyků pro možné originály překladů Chrysostomovy liturgie ve slovanském prostředí. Více k tomu srov. např. Štefan ŠVAGROVSKÝ, „Z histórie slovenských prekladov byzantských a liturgických textov,“ *Slavica Slovaca* 34, č. 1 (1999): 42–51.

ce. Vlastní náležitější řešení pro adekvátní převod pojednaného však Walerian Bugel nepodává a ponechává stranou rovněž přínos textové makrostruktury jako celku. Domníváme se nicméně, že některé z faktorů, jež Bugel uvádí jako translatorická pochybení, si zasluhují přinejmenším obsáhlejší komentář. Úvodem předesíláme, že se náš text chápe jako diskusní příspěvek pouze v lingvisticko-translatologickém smyslu a k ostatním faktorům budeme přihlížet pouze okrajově.

1. STĚŽEJNÍ RYSY PŘEKladu

Své výhrady začíná Walerian Bugel tvrzením, že translatoři neuvedli explicitně vlastní překladatelské zásady.¹⁴ Nutno ovšem podotknout, že výklad překladatelských zásad je jevem, s nímž se častěji setkáme při překladu textů odborných nebo beletristických. V řadě liturgických textů podobného typu (můžeme mluvit pouze za provenienci českou a německou) se takřka nikde¹⁵ neobjevuje stanovení účelu textu¹⁶ a překladatelských zásad. Na tomto místě se domníváme, že podobná reflexe přísluší spíše translatologii jakožto vědě o překladu, případně translatořovi – například v odborném periodiku nebo konferenčním sborníku.

Na rozdíl od Waleriana Bugela se domníváme, že právě překladatelské zásady z textu poměrně jasně vyplývají a představují komplexní a promyšlený celek. Makrostrategii překladu Marka Krupici a Jiřího Stránského pak nelze určit zcela pouze na základě obecných stanovení, mezi něž patří směřování k nové češtině a z něj vyplývající „eliminace složitějších souvětí, přechodníků a ,od nich derivovaných adjektivních tvarů‘.“¹⁷ Ta podle našeho názoru v sobě zahrnuje nejen tendence směřující k modernější a srozumitelnější češtině, nýbrž i tendence k zachování

¹⁴ „Jelikož však autoři neuvedli žádná kritéria, kterými se při překladu řídili, nezbyvá, než se tato snažit dovodit z výsledného textu a zřetelně odchytky od nich pak, kvůli možnosti provedení, považovat za translatořské nedůslednosti či dokonce chyby,“ BUGEL, „Pracovní verze,“ s. 199.

¹⁵ Výjimku představuje trilingvální vydání překladu Chrysostomovy liturgie do němčiny, jaké podal Anastasios KALLIS, *Die Göttliche Liturgie der Orthodoxen Kirche*, Münster: Theophano Verlag, 2000.

¹⁶ Účel je však v zde analyzovaném překladu Marka Krupici a Jiřího Stránského vcelku podrobně stanoven v úvodu, např. *Božská liturgie našeho svatého otce Jana Zlatoústého*, s. 3n.

¹⁷ Zřejmě jsou míněna participia [pozn. E. H.]. Viz BUGEL, „Pracovní verze,“ s. 199.

vznešeného bohoslužebného jazyka, samozřejmě zasazeného do současné kultury a doby a přizpůsobeného českojazyčnému recipientovi. Jako základní rys překladatelské makrostrategie dua Krupica/Stránský je třeba na prvním místě zmínit jasně naznačený vztah k recipientovi a účelu textu. Překlad tak *disponuje*¹⁸ jednoznačnou makrostrategií, z níž vyplývají mikrostrategie.¹⁹ Na textové úrovni je patrná už zmíněná snaha o srozumitelnost, jež se nevyklučuje s dodržením textové poetiky.²⁰ Tyto dva faktory se ostatně například při překladu poezie ne vždy podaří dodržet.²¹ Marek Krupica a Jiří Stránský dávají přednost obecně známým (mnohdy obecně křesťanským) pojmům jako například *Bohorodička* nebo *svátosti*.²² Ty nahrazují doposud užívané výpůjčky typu: *Bohorodice* nebo *Tajiny*, jaké najdeme například ještě v Gorazdově sborníku.²³ Ty se v textu objevují v symbióze s východními termíny typu *aer*, *diskos*, *tropar*. Přes inovační tendence však překlad zachovává četné poetické figury a tropy. Nevyhýbá se ani slovosledným inverzím. Text tak nepostrádá jistou „východní patinu“ a zároveň nepůsobí archaicky nebo knižně. Jak se tyto zdánlivě protichůdné tendence zdařilo spojit v jeden celek, ukáže např. následující pasáž: *Ke cti a na památku naší nejbлаhoslavenější Vládkyně, Bohorodičky a vždy Panny Marie. Skrze její přímlyvy přijmi, Pane, tuto oběť na svůj nebeský oltář. – Královna ve zlatém oděvu ti stojí po pravici*.²⁴ Archaizující a přechodníkové konstrukce, o nichž se zmiňuje Walerian Bugel,²⁵ pak není nutné spatřovat pouze jako negativum překladu, ale jako součást překladatelské strategie. Ta sjednocuje veškeré zde zmíněné faktory, aniž by text působil roztříštěným a neústrojným dojmem.

¹⁸ Graficky odlišujeme kvůli zdůraznění.

¹⁹ Tato zdánlivě samozřejmá okolnost je zde tematizována, protože u mnoha překladů religiózních textů absentuje, srov. HRDINOVÁ, „Božská liturgie našeho svatého otce Jana Zlatoustého,“ s. 1–3 (viz pozn. 10).

²⁰ Bližší jazykovou charakteristiku Krupicova a Stránského překladu viz tamtéž, s. 2; z tohoto příspěvku na tomto místě vycházíme.

²¹ Srov. k tomu např. EVA HRDINOVÁ, *Otto František Babler*, Olomouc: VUP, 2008.

²² Těmto lexémům se v této studii budeme věnovat podrobněji; viz níže.

²³ Viz *Lidový sborník modliteb a bohoslužebných zpěvů pravoslavné církve* (= Gorazdův sborník), Praha: Eparchiální rada pravoslavné církve, 1933, *passim*.

²⁴ KRUPICA/STRÁNSKÝ, s. 17.

²⁵ BUGEL, „Pracovní verze,“ s. 200n.

2. LINGVISTICKO-TRANSLATOLOGICKÁ KRITÉRIA

Jak známo, teologický text odborný slouží odborné veřejnosti, liturgický text však přinejmenším z hlediska lingvistického chápeme buď jako text institucionální, anebo případně jako text pomezního charakteru mezi textem odborným a beletristickým či propagačním. Máme samozřejmě na zřeteli rovněž výklad teologického textu coby *teologické výpovědi*.²⁶

Nutně se ale nabízí otázka recipienta, pro něhož se podobný text překládá. A dále, jak má překladatel překonat dva extrémní póly osy, jakými je věrnost původní textové a odborné tradici a dále obecná srozumitelnost. Každý překlad je, jak známo, volbou mezi různými řešeními a každý překlad s sebou nutně nese vedle nalézání nových řešení také ztráty a posuny. V ideálním případě však tyto ztráty a posuny nejsou dány neznalostí translátora,²⁷ ale jsou dány strategií. Tu si stanovuje translátor poté, co porozuměl textu a provedl jeho interpretaci ještě před samotnou translací, a to nejdříve jako makrostrategii pro celý text a z ní vyplývající mikrostrategie.

V souvislosti s kritikou Krupicova a Stránského překladu uvádí Walerian Bugel obsáhlou pasáž o jiných jazykových systémech výchozích textů (poukázav správně na intertextuální charakter liturgického formuláře) a myšlení ve světě řeckém a semitském, skrývajícím se za překladem, na příklad *hříšný lid* atd.²⁸ Je zřejmé, že se v tomto případě jedná o závažnější problém, než o „takzvané pochybení“ jistého translátora, ale spíše o problém přeložitelnosti určitých reálií v určitém kontextu. Představme si co nejpřesnější převod obdobných myšlenkových a slovních konstrukcí. Vznikne text stylisticky nevídané krásy – a je předcítán při obyčejné nedělní bohoslužbě. Domníváme se, že námi již zmíněný běžný recipient a návštěvník pravoslavné bohoslužby (leckdy cizinec)²⁹ není tyto relace schopen posoudit a domníváme se, že srozumitelné slovo při liturgii může kvitovat s povděkem. Lexémy typu *nevýslovnost a nepo-*

²⁶ Srov. tamtéž, s. 203.

²⁷ Nedomníváme se však, že by se tento fakt týkal zde zmiňovaného Krupicova a Stránského překladu.

²⁸ Srov. BUGEL, „Pracovní verze,“ s. 199.

²⁹ Připouštíme samozřejmě výjimky, ale podobně jako je tomu u recepcí například beletristických překladů, předpokládáme spíše modelového čtenáře, který nutně nemusí být odborným lingvistou nebo teologem.

psatelnost, či tichost a poklid versus pokoj a klid, dobrořečení a velebení, vláda a moc atd.³⁰ mohou být totiž bez patřičných kontextů a v intenci kontextů jiných vnímány jako synonyma.³¹ Domníváme se rovněž, že v souladu s poznatky současné teorie překladu není možné vycházet pouze z doslovného překladu coby absolutní normy pro veškerou kritiku jakéhokoli translátu.³² Překladatel však samozřejmě musí být znalý „textových vzorců konvencionalizovaných typů textu“ a měl by „nahradit konvenci konvencí,“ pokud „jiné faktory“³³ nevyžadují stylistický posun.³⁴

Doslovnost je svým způsobem pochopitelná například u religiózních slov s dogmatickým významem, nebo slov tabuizovaných³⁵ a v širším smyslu u slov, vyžadujících jistou teologickou interpretaci. Méně pochopitelná ale například u stylistických figur nebo tropů. Například na straně 202 se pak recenzent zamýšlí nad překladem stylistických figur a převodem jednoho ekvivalentu ve výchozím jazyce více ekvivalenty v jazyce cílovém.³⁶ Tento jev je podle našeho názoru spíše podmíněn uzuálně, tedy již zmíněnou srozumitelností na úrovni skoposu textu.

³⁰ Všechny v této větě uvedené doklady analyzuje Walerian BUGEL v citované studii „Pracovní verze,“ s. 195–212.

³¹ Jsme si vědomi, že by si toto tvrzení zasloužovalo podložení například dotazníkovým výzkumem mezi návštěvníky konkrétních bohoslužeb. Protože se překladem liturgického textu dlouhodobě odborně zabýváme, jsme ochotni podobný výzkum provést a vyhodnotit.

³² Srov. k tomu např. pojetí tzv. konstitutivního posunu, který je chápán jako funkční a odůvodnitelný systémy výchozího a cílového jazyka a v neposlední řadě i funkcí výchozího a cílového textu, srov. Milan HRDLÍČKA, *Translatologický slovník*, Ostrava: UP, 2005, s. 38, nebo Anton POPOVIČ a kol., *Originál: Preklad*, Bratislava: Tatran, 1983, s. 197.

³³ Mezi tyto faktory pak podle některých současných teorií, např. teorie skoposu, patří zejména účel, kultura atd. „Funkce překladu je totiž pragmaticky stanovena účelem mezikulturní komunikace, jejímž iniciátorem je zadavatel. Proto překladatel stanoví cíl (skopos), kam zahrne i perspektivní funkci textu určenou iniciátorem. Může tu vzniknout jisté napětí mezi autorem a překladatelem, které se promítá do kritiky (morální) věrnosti původního autora,“ Zuzana JETMAROVÁ, „Volba strategie a rozhodování na základě teorie skoposu: komplexní kritéria překladatelské analýzy textu,“ in *9× o překladu: Vybrané příspěvky přednesené na podzimních setkáních roku 1994*, ed. M. Hrdlička, Praha: JTP, 1995, s. 26. K uplatnění zmíněné teorie skoposu při překladu náboženského textu srov. Eva HRDINOVÁ, „Setkání deštníku a šicího stroje na operačním stole aneb překlad liturgického textu v kontextu teorie skoposu,“ in *About the Translation of the Liturgical Text*, Banská Bystrica: UMB, 2009, s. 42–48.

³⁴ JETMAROVÁ, „Volba strategie,“ s. 29–30.

³⁵ Srov. Jan ASSMANN, *Religion und kulturelles Gedächtnis*, München: C. H. Beck, 2000.

³⁶ VIZ KRUPICA/STRÁNSKÝ, s. 48, 49 a 76.

Translátor v podobně mnohohvrstevném typu textu ostatně vždy volí mezi složkou beletrizující, propagační a teologicky odbornou.³⁷

Stejně tak mohou být odlišně interpretovány i některé lexémy ve smyslu překladových ekvivalentů, jež jsou v Bugelově studii negativně hodnoceny. Samozřejmě nelze nikomu upírat právo na subjektivní hodnocení okolního světa a jazykových realit. Domníváme se však, že přinejmenším zde citované příklady zaslouží širší recepcce, než jen pausalního odsudku.

Na okraj diskurzu poznamenejme, že v citované studii³⁸ není užito obvyklé lingvistické terminologie, což poněkud znesnadňuje pochopení, jakých jazykových lapsů se měli překladatelé Marek Krupica a Jiří Stránský na úrovni jazykového plánu češtiny dopustit.

Walerian Bugel nerozlišuje ve své studii mezi lexikální výpůjčkou (t.j. slovo přejaté z jiného jazyka) a kalkem (slovo doslovně přeložené) a jako kalky pak hodnotí z velké části i lexikální výpůjčky z církevní slovanštiny.³⁹ V případě některých lexémů je navíc obtížné rozpoznat, zda se jedná o přirozený derivát slova či vedlejší význam, anebo právě o výpůjčku. Obě varianty mohou existovat vedle sebe.⁴⁰ Pouze namátkou jmenujme několik příkladů výše uvedeného:

1. Lexém *znamenat něco* je znám v českém jazyce v archaickém úzu, například „znamenat sebe/hrob/čelo atd. křížem,“ srov. výklad *Slovníku spisovné češtiny*: „knižně označovat, značit: *znamenat stromy určené k pokácení*.“⁴¹

2. Lexém *Apoštol*: v případě tohoto lexému jde o vžitě užití pro čtení z listů apoštolských v pravoslavném prostředí. Lexém je samozřejmě historicky lexikální výpůjčkou z církevní slovanštiny.

³⁷ K problematice ekvivalenčních vztahů při překladu srov. např. Vlastimila PTAČNÍKOVÁ, *Theorie und Praxis des Übersetzens unter besonderer Berücksichtigung des Übersetzens deutschsprachiger Fachtexte ins Tschechische*, Wien: Infothek, 2008 nebo HRDLÍČKA, *Translatologický slovník*, s. 10–11.

³⁸ Tj. BUGEL, „Pracovní verze“.

³⁹ Podobné rozpaky místy vzbuzuje i lingvistická terminologie užívaná v Bugelově studii. Tak například termín „odslovesná substantiva“ v češtině vůbec neexistuje.

⁴⁰ Definitivní odpověď týkající se jednoznačné charakterizace konkrétního lexému jako kalku či výpůjčky či přirozeného derivátu v češtině by dala rešerše v etymologických a dalších slovnících, současný význam včetně většiny sémantických relací pak excerpcce v Českém národním korpusu. Podobný výzkum však již přesahuje zaměření tohoto příspěvku.

⁴¹ *Slovník spisovné češtiny*, ed. Vladimír Mejstřík, Praha: Academia, 2005, s. 573.

3. Termín *neodsouzeně* není nutné považovat výhradně za „morfologický kalk“ (ostatně podobný pojem rovněž v lingvistice neexistuje), nýbrž za přirozený derivát dle povahy a logiky jazyka českého atd., srov. *odsouzený, odsouzenec* atd. Právníká terminologie zná lexémy *neodsouzení* a *neodsouzený*. Lexém *neodsouzeně* se pak (zřejmě v intenci počestného církevního slovanismu) používá v pravoslavné náboženské terminologii.

3. Lexému *rodič* ve významu předka lze metaforicky v českém jazyce použít, byť v zastaralém významu. Již v Reformovaném katechismu Jana Karafiáta⁴² nacházíme následující pasáž: „Kde pak se vzala Tvá převrácenost? Z neposlušnosti našich rodičů, Adama a Evy.“

4. Pozornost si dále zaslouží doklad k užití slova *Zdravas*, jemuž přisuzuje Walerian Bugel negativní konotace.⁴³ V překladu se lexém objevuje v tzv. Vstupních modlitbách a je recitován před ikonou Matky Boží. *Slituj se nad námi, Bohorodičko, ty, která jsi pramen milosrdenství. Pohlédni na hříšný lid, zjev jako vždy svou moc, neboť v tebe doufáme a jako kdysi Gabriel, vůdce beztělesných, voláme: Zdravas!*⁴⁴

Vzhledem k tomu, že autor neuvádí pramen, odkud byl doklad vzat, a rovněž i vzhledem k naší rešerši považujeme výklad *pozdrav* ve smyslu formule určené smrtelně nemocným při epidemiích: *Pozdraviž Tě Pán Bůh*⁴⁵ přinejmenším za doklad spíše historického typu, který nemá v současné češtině většinovou uзуálnu podporu. „Tragikomičnost“, o níž v souvislosti s daným lexémem mluví Walerian Bugel, tak v nynější době s daným lexémem konotována spíše není, nežli by byla. V případě zmíněného lexému a také dalších, jako například *svátost* nebo *klášter*, jde o doklad užívání obecné náboženské slovní zásoby,⁴⁶ kterou ostatně *in implicate* navrhuje ve své starší studii sám Walerian Bugel.⁴⁷ Ostatně

⁴² Jan KARAFIÁT, *Reformovaný katechismus*, Praha: V. Neubert, 1910, viz www.biblecz.org/reformovany-katechismus-jana-karafiata [zveřejněno 2011, cit. 7. 1. 2012].

⁴³ „Za nejzávažnější prohrěšek této kategorie lze považovat převedení v modlitbě při líbání ikony Bohorodičky parafráze citace ze scény zvěstování do podoby ‚zdravas‘. Kromě pronesení dnes již významově zploštělého ‚pozdravení‘ se totiž jedná o typický spirituální projev křesťanského Západu, zatímco byzantská tradice zdůrazňuje prvek radosti obsažený v řeckém textu. Navíc zohlednění etymologie českého slova ‚pozdrav‘ činí takovýto překlad tragikomickým“ (Viz BUGEL, „Pracovní verze,“ s. 203).

⁴⁴ KRUPICA/STRÁNSKÝ, s. 10.

⁴⁵ Srov. BUGEL, „Pracovní verze,“ s. 203.

⁴⁶ Nikoli pouze římskokatolické.

⁴⁷ Walerian BUGEL, „Nespoliehaj sa na staré vzory otcov, ktoré už dnes nemajú význam: Jazyk súčasného slovenského a českého pravoslavia ako možná komunikačná bariéra“

obecná slovní zásoba typu *mnich, klášter, Matka Boží*... ap. se s úspěchem uplatňuje například u Kallisova překladu Chrysostomovy liturgie do němčiny a usnadňuje srozumitelnost textu.⁴⁸

3. KULTURNĚ-TRANSLATOLOGICKÁ KRITÉRIA

Nemůžeme a ani nechceme popírat teologické výklady, které Walerian Bugel předestírá v souvislosti s recenzovaným překladem.⁴⁹ Podle našeho názoru však běžný recipient (návštěvník bohoslužby, o němž jsme již pojednali výše) není schopen tyto často až subtilní relace posoudit. Přestává však proto překlad plnit svůj účel? A co je vlastně účelem překladu liturgického textu? Aby lid Boží slyšel slovo Boží srozumitelně, jak například žádá Konstantinův *Proglas*, nebo aby se učinilo zadost minuciózně odborným požadavkům?

Překladu se dále vytykají adaptační tendence, například vypuštění prosebné invokace *Za vojsko* atd.⁵⁰ Ty považujeme vzhledem k úzu v současném prostředí za zcela náležité. Naopak podle našeho názoru se překlad v leckterém ohledu přidrží své textové tradice a mohl by v adaptačních tendencích pokračovat. Věrnost textové tradici se tak projevuje např. zachováváním textových pasáží, které podle některých translatologů či slavistů (např. Štefana Švagrovského)⁵¹ mají být v případě anachroničnosti (translatorem) vypuštěny.⁵² *Dvěře, dvěře, moudrost, pozor dejme!*

Do této skupiny patří i lexémy nebo syntagmata, jež by mohla na recipienta z jiného prostředí působit diskutabilním dojmem a vyžadující hlubší teologický výklad, srov. např. syntagma *strašné svátosti*.⁵³

Do kulturně-translatologického kontextu si troufáme zařadit i případnou mezioborovou spolupráci, kterou Walerian Bugel požaduje.⁵⁴ Je samozřejmě náležité, pokud hodnotitel překladu žádá pro další práci nad textem celý překladatelský tým včetně spolupráce literátů. Vzhle-

ra, " *Studia Theologica* 3, č. 1 [3] (2001): 59–66.

48 Jsme si vědomi, že se jedná o komplexní problém, který si zasluhuje (nejen z naší strany) ještě hlubší zkoumání.

49 BUGEL, „Pracovní verze,“ s. 203–210.

50 Tamtéž, s. 202.

51 ŠVAGROVSKÝ, „Z histórie slovenských prekladov,“ s. 42–51.

52 Srov. KRUPICA/STRÁNSKÝ, s. 63.

53 Tamtéž, s. 85.

54 BUGEL, „Pracovní verze,“ s. 210.

dem ke znalosti českých reálií si netroufám tvrdit, zda můžeme v dnešní době najít umělce, kteří by se podobné úlohy zhostili. Podobně se můžeme zamyslet i nad tím, že se spolupráce žádá po lingvistech. Jako vhodná by se jevila také spolupráce s translatoLOGY či praktickými překladateli. Vzhledem ke specifičnosti textového materiálu a současné reálné situaci se opět vracíme – a promiňte nevědecký exkurz – někam na Sušilův palouček, kde na harfu hrál král David svaté písničky. Přítomnost autorského týmu, o němž jsme již pojednali výše, je však bezpochyby věcí nutnou.

Poznamenejme jen, že v době vzniku překladu Krupicova a Stránského vyšel v roce 2006 ještě (tentokrát) oficiální řeckokatolický překlad Chrysostomovy liturgie.⁵⁵ I tento text se, přes nesporně lepší vstupní podmínky, než jaké doznal Krupicův a Stránského překlad, potýká s jistými nepřesnostmi a více než diferencovanou recepcí ze strany věřících.⁵⁶ Je nicméně s podivem, že se podobně široký tým včetně literátů, jaký předpokládá Walerian Bugel, nepodílel na vzniku translátu oficiálně vydaného, po všech stránkách žádaného, léta připravovaného a kanonizovaného. Vzhledem k tomu, že reflexe nejnovějšího řeckokatolického překladu přesahuje cíl této studie, ponecháváme ji na tomto místě stranou. Vyjadřovat se nebudeme ani ke kýžené mezikonfesní spolupráci na překladech a společnému užívání liturgických knih, jež implicitně i explicitně požadují např. Tomáš Mrňávek nebo Walerian Bugel.⁵⁷ Stranou ponecháváme i fakt, nad kterým se pozastavuje Tomáš Mrňávek, totiž nad specifičností situace, kdy se v malém prostoru České republiky objevují hned dva překlady z oblasti východního křesťanství.⁵⁸

4. VĚDECKO-ETICKÁ KRITÉRIA

Ačkoli by se zdálo, že kritéria recenzní etiky jsou věcí již dávno známou a vžitou, přesto si i ona zasluhují v souvislosti s Bugelovým hod-

⁵⁵ K tomu srov. Tomáš MRŇÁVEK, „Oficiální verze českého řeckokatolického překladu: Svatá božská liturgie našeho otce svatého Jana Zlatoústého,“ in *Problematika překladů*, s. 11–133, a BUGEL, „Spůsob překladu klíčových termínů,“ 27–52.

⁵⁶ Tato okolnost je nám z rešerší známa.

⁵⁷ Srov. MRŇÁVEK, „Oficiální verze českého řeckokatolického překladu,“ s. 132n, BUGEL, „Pracovní verze,“ s. 210n.

⁵⁸ Srov. MRŇÁVEK, „Oficiální verze českého řeckokatolického překladu,“ s. 132n.

nocením Krupicova a Stránského překladu pozornost. Veškeré výhrady, které Walerian Bugel předestírá, mohou, jak recenzent píše ve shrnutí svého textu, napomoci ke zlepšení či úpravě již stávajícího translátu. Mohou tak dále přispět k oné *věcné diskusi*, kterou si translátoři textu, tedy Marek Krupica a Jiří Stránský, v úvodu ke svému překladu přáli.⁵⁹ Potud by se vše odehrávalo v tradičním odborném diskurzu a vícenázorové pluralitě, kterou si věda nemůže než přát.

Nicméně... Argumentace Bugelovy studie svým přístupem připomíná polemiky mnohem starší, například Goethova současníka Jeana Paula Richtera, který své oponenty ironizuje a dnešními slovy řečeno, takřka osobně napadá. V Bugelově studii se tak například dočteme na straně 197, že „bývalý archimandrita [míněn je Jiří Stránský, pozn. E. H.] převzal biskupský úřad v Michalovicích... v době, která se zvláště hodila pro uvedení nové translace.“⁶⁰ Dále se na více místech v textu užívá ne vždy pozitivně konotované syntagma „původce překladu“ nebo „sestavovatelé překladu“, na straně 202 se dočteme o tom, že „translátoři notoricky nerozlišovali...“ Na straně 210 se pak objevuje exkurz o „vzdělaných teologích a nadšencích“,“⁶¹ který jsme si vybrali pro název naší studie.

Na téže straně se pak dočteme také o „politické objednávkce v církevním rouše“. Tvrzení si však *per se* logicky protirečí s výše uvedenou pasáží o nadšencích a s logikou neoficiálního vydání textu v nakladatelství Vodnář Vladimíra Kvasničky, jež se nespecializuje na církevní literaturu... Na další stránce Bugelovy studie pak nacházíme přímo jakýsi invektivní apel směrem k pravoslavné církvi.⁶² V podobném duchu pak autor recenze hodnotí mimotextovou realitu spojenou s překladem i ve své druhé studii.⁶³ Tam se kupříkladu objevuje věta, jež (nepřímo) zpochybňuje překladatelskou práci se zdroji:

V roce 2008 bola vydaná aj pravoslávna „pracovná verzia nového českého prekladu“, ktorú pripravili archimandriti Marek Krupica a Jiří Stránský (údajne) na

⁵⁹ Srov. KRUPICA/STRÁNSKÝ, s. 5–7.

⁶⁰ *Sic*, náležité užítí je: *translátu*.

⁶¹ „Nezbytnou podmínkou bude přizvat ke spolupráci širší tým, složený nejen z nadšců, ale i ze vzdělaných teologů (zejména v oblasti dějin a teologie liturgie); dále z lingvistů specializujících se jak na klasické a biblické jazyky, tak i na translace do současné češtiny. Zde však nemůže jít o ‚politickou‘ objednávku v církevním rouše či o konfesijně podmíněnou selekci,“ BUGEL, „Pracovní verze,“ s. 210.

⁶² BUGEL, „Pracovní verze,“ s. 211.

⁶³ BUGEL, „Spůsob prekladu klúčových termínov,“ s. 27–52,

základe gréckeho a cirkevnoslovanského textu a s prihliadnutím na doterajšie ortodoxné preklady do angličtiny, ruštiny, češtiny a na gréckokatolícky preklad do slovenčiny.⁶⁴

Domnívame sa, že podobné spôsoby polemik situaci, ktorou recenzent nepriamo či priamo kritizuje a ktorá sa (čož môžeme z autopsie potvrdiť) netýká motivácie Krupicova a Stránskeho prekladu, ďalej pak ekleziologickému dialogu a také prípadné spolupráci na translácii religióznych textů spíše uškodí. Nemluvě již o onom hledání Moudrosti, jímž Walerian Bugel svoji hodnotící studii uzavírá.⁶⁵

ZÁVĚR

Vracíme se opět na začátek, ke konstatování o translaci liturgických textů v současné době. Je jisté, že každý překlad obsahuje chyby. Má je nutně i překlad Krupicův a Stránského. Ovšem nejde zůstat jen u chyb. Již Jiří Levý⁶⁶ však konstatoval, že kritika překladu by měla být celostní, holistická a neměla by se omezit na „sčítání odchylek“. Tak se recipient Bugelovy studie nemusí shodnout s bohoslužebným recipientem Krupicova a Stránského prekladu. Tato okolnost ostatně není při recepci prekladů ničím novým.

Mnohé texty přijímá receptor různě, záleží to např. na věku, vzdělání, konkrétní situaci. Tentýž překlad může být přijat různě jak jednotlivými lidmi, tak různými skupinami lidí, a to nejen v různém období, ale i v témž období. Kdy je tato interpretace beze ztrát, kdy se ztrátami? Recepce mnoha textů je subjektivní, individuální – co, kdy, kde a u koho se ztrácí? Je-li cílem překladu, kritériem přesnosti totožnost informace a překlad tuto podmínku splňuje, můžeme mluvit o ztrátách?⁶⁷

Jak víme, věrnost a volnost, analýza a syntéza se potřebují. Stejně tak i teologie a věda o překladu. Jedno ani druhé se nemusí vylučovat. Z vlastní zkušenosti je nám dále známo, že textové interpretace z pera teologa jsou často přesnější a minucióznější, zaměřené na dílčí problémy,

⁶⁴ BUGEL, „Spůsob překladu klíčových termínů“, s. 39.

⁶⁵ BUGEL, „Pracovní verze“, s. 211.

⁶⁶ LEVÝ, *Umění překladu*, passim.

⁶⁷ Milan HRDLÍČKA, „K aktuálním otázkám teorie překladu,“ in *Hovory o překladu a tlumočení*, ed. R. Redek a M. Hrdlička, Praha: JTP, 1991, s. 9n.

přičemž studie teoretiků a kritiků překladu postupují často obecněji, se zřetelem na text jako celek. Jedno i druhé se vzájemně podmiňuje, inspirovuje a vyžaduje. A to i v současné době, kdy málokterá osobnost v sobě spojuje kompetence obou vědních oborů. Vraťme se ale k překladu samotnému. Ten byl v úvodu svými autory nazván textem pracovním, přičemž je třeba zdůraznit, že svým charakterem již ze dvou výše uvedených důvodů ve značné míře přesahuje intenci pracovního překladu, a to i navzdory rozličným hodnocením. Pouze čas tak ukáže,⁶⁸ jaká bude jeho další recepce. Na tomto místě mu přejeme jak úspěšné užití ve farnostech, tak i probuzení oné věcné, konfesijně a jinak nezaujaté (řeceno slovy Waleriana Bugela „nepolitizující“) a přínosné diskuse, vztahující se nejen k možnostem překladu konkrétního liturgického textu v českém pravoslavném kontextu, ale především k mezím volnosti či věrnosti při překladu sakrálního textu obecně.

About Enthusiasts and Educated Theologians or Once More on one Translation

Keywords: Translation; Liturgical text; Macrostrategy; Microstrategy; Word-for-word Translation; Free translation; Purpose; Translatability; Theological text; Religious terminology; Recipient; Eastern Orthodox Church

Abstract: The study deals with one of the youngest translations of St. John Chrysostom's Eastern liturgy into Czech. The translation analysed represents an innovative act not only within the Eastern Orthodox Church, but also outside it, and for many reasons has been accepted in different ways. The study also aims at providing space to critical voices and endeavours to discuss these views in the context of theory and practice of translation. Equally, it strives for an complete analysis of the linguistic-translatological characteristics of the translations by Marek Krupica and Jiří Stránský. One of the important factors of the concerned translation by Krupica and Stránský was an attempt at an intelligible Czech language which could be used for liturgical purposes as well. On the textual layer, there is the already mentioned intelligibility which does not contradict the observance of the textual poetics. After all, these two factors are not easy to observe, in particular regarding the translation of poetry. Marek Krupica and Jiří Stránský give preference to generally known, mostly Christian terms, such as *Bohorodička* [Mother of God] or *svátosti* [sacraments]. These terms replace the previously used borrowings, such as *Bohorodice* [Mother of God, an older term] or *Tajiny* [mysteries] which are still found e.g. in Gorazd's Dictionary. These terms appear in the text in symbiosis with the eastern terms, such as *aer* [aér], *diskos* [paten], *tropar* [troparion]. Despite these innovative tendencies, the text maintains a number of poetic figures and tropes. It also does not avoid word-order inversions. Therefore, the text does

⁶⁸ Srov. k tomu BUGEL, „Pracovní verze,“ s. 199.

not lack a certain “eastern touch” and at the same time does not seem archaic or bookish. The translation strategy thus unites all the factors mentioned here, without making a fragmented or split impression. In the given context, e.g. a translation of theological vocabulary is carried out. In this sense, the focus of this contribution is shifted from one particular translated text to general problems of translatability of certain cultural background, or the choice between free and word-for-word translation. This choice has been known in the history of translation since at least the time of Hieronymus’ *Vulgata*.

Eva Hrdinová, Ph.D.
Katedra germanistiky FF OU
Reální 3
701 03 Moravská Ostrava